

א. חלק א: מקורות המעידים על כך שהמת עצמו אינו טמא

1.א. נאמר בספר במדבר פרשת חקת, פרק יט פסוק יא:
"הִנֵּנִי בְּמַת לְכָל-נֶפֶשׁ אָדָם וְטָמֵא שְׂבַעַת יָמִים"
על פסוק זה אומר הספרי-זוטא¹:

"הִנֵּנִי בְּמַת' - נוגע במת טמא אין מת עצמו טמא
נוגע במת טמא אין בנה של שונמית² טמא אמרו
בנה של שונמית כשמת כל שהיה עמו בבית טמא
היה טומאת שבעה וכשחיה היה טהור לקודש
חזרו ונגעו בו טמאוהו הם".

הספרי מבאר לנו, ובהדגשה, את מה שכתוב בפסוק: המת עצמו אינו טמא אלא מטמא בלבד.

לראיה הספרי-זוטא מביא את מקרה בן השונמית, שבו האנשים וכל מה שהיה עם הבן המת בבית אכן נטמאו "טומאת אוהל", אבל הבן - המת עצמו - לא היה טמא כשקם לתחייה, אלא נטמא רק כשהאנשים שנטמאו נגעו בו.

2.א. בכל התורה כולה לא נאמר שהמת עצמו טמא אלא שהוא מטמא אדם וכלים שנגעו בו³.

3.א. המשנה במסכת כלים פרק א, משנה א פותחת: "אָבוֹת הַטְּמָאוֹת: הַשְּׂרָץ, וְשִׁכְבַּת זָרַע, וְטָמֵא-מֵת, וְהַמְצָרֵעַ בְּיָמֵי סָפְרוֹ, וְמִי חִטָּאת שָׂאִין בָּהֶם כְּדֵי הַזֵּיהַ, הָרִי אֵלֹו מְטַמְּאִין אָדָם וְכָלִים בְּמַגֵּעַ, וְכָלִי חֶרֶשׁ בְּאֹוִיר, וְאִינָם מְטַמְּאִין בְּמַשָּׂא".

מכך שהמשנה זו מציינת "טמא-מת" ברשימת אבות הטומאה, ואינה מציינת כלל את המת עצמו, ניתן להבין שלפי משנה זו המת עצמו אינו אב טומאה.

1 'ספרי' הוא קיצור של 'שאר ספרי דבי רב' שהם מדרשי הלכה לספרים במדבר ודברים שנתחברו בתקופת התנאים בשנת ג'תשס"ב, 3762 לבריאת העולם.

2 סיפור החייאת בן השונמית (אישה מהעיר שונם) על ידי אלישע הנביא מובא בספר מלכים ב, פרק ד, פסוקים לב-לה: "וַיָּבֹא אֵלִישָׁע הַבְּנִיָּה וְהִנֵּה הַנְּעֹר מֵת מִשְׁכָּב עַל-מִטָּתוֹ: {לג} וַיָּבֹא וַיִּסָּגֵר הַדֶּלֶת בְּעַד שְׁנֵיהֶם וַיִּתְפַּלֵּל אֶל-ה': {לד} וַיַּעַל וַיִּשְׁכַּב עַל-הַיָּלֶד וַיִּשֹׁם פְּיוֹ עַל-פְּיוֹ וְעֵינָיו עַל-עֵינָיו וַיִּקְפֹּי עַל-כַּפָּיו {כפו} כָּפָיו וַיִּגְהַר עָלָיו וַיֵּאָסֶם בָּשָׂר הַיָּלֶד: {לה} וַיָּשָׁב וַיִּלָּךְ בְּבֵית אִחָת הַנְּעֹר וַיִּקְחָהּ הַנְּעֹר וַיִּגְהַר עָלָיו וַיִּזְרַר הַנְּעֹר עַד-שִׁבְעַת פַּעֲמִים וַיִּפְקַח הַנְּעֹר אֶת-עֵינָיו".

3 הנוגע במת נקרא "טמא-מת", ודרגת טומאתו נקראת "אב הטומאה". חוץ מנגיעה במת, יש עוד אופנים שהמת יכול לגרום לטומאה, וכן יש דינים וחילוקים בדבר משך זמן הטומאה, דרכי הטהרה, אילו כלים מקבילים טומאה ועוד, אך איננו דנים בכך כאן.

4 "וְהָיָה לָכֵן הַטָּמֵא בַּשְּׂרָץ הַשְּׂרָץ עַל-הָאֶרֶץ הַחֹלֵד וְהַעֲקָר וְהָעֵצ לְמִינֵהוּ: וְהָאֲנָקָה וְהַפֶּחַס וְהַלְטָאָה וְהַחֲמָט וְהַתְּשַׁמֵּת: " (ויקרא, פרשת שמני, פרק יא, פסוקים כט-ל). כל אחד משמונה שרצים אלה לא מטמא בחייו אלא רק כשהוא מת ורק כשהוא לח ולא יבש. שרץ מת ולח מטמא אדם או כלים הנוגעים בו. השיעור לטמא הוא כעדשה, וגם דמם מטמא בשיעור זה. איבר שלם שלהם מטמא בכל שהוא.

4.א. בכל הש"ס ומפרשיו לא נמצא צירוף המילים "המת טמא" כצירוף שמשמעותו שהמת עצמו טמא⁵. לשון הגמרא היא תמיד "מת קטמא" ולא "המת טמא", כך לדוגמה⁶ לשון הגמרא במסכת נדה (דף ע עמוד ב): "שלשה דברי בורות:
 א. אשתו של לוט מהו שתטמא? אמר להם: מת מטמא, ואין נציב מלח מטמא.
 ב. בן שונמית מהו שיטמא? אמר להן: מת מטמא, ואין חי מטמא.
 ג. מתים לעתיד לבא, צריכין הזאה שלישי ושביעי, או אין צריכין? אמר להן: לכשיחיו - נחכם להן. איכא דאמרי: לכשיבא משה רבינו עמהם".

5.א. הרמב"ם בהלכות טומאת מת משתמש רק בלשון המת קטמא:
 1. פרק א הלכה א: "המת קטמא במגע ובמשא ובאהל טומאת שבעה..."
 2. פרק א הלכה יב: "אחד המת מישראל או מן העכו"ם קטמא במגע ובמשא".
 3. פרק א הלכה טו: "המת אינו קטמא עד שתצא נפשו..."
 בכל אחת מההלכות האלה משתמש הרמב"ם במילה קטמא שמשמעותה: גורם לטמא ואינו אומר למשל "המת טמא כשיוצאת נפשו" - או בדומה.

6.א. בכל כתבי הרמב"ם לא נמצא צירוף המילים "המת טמא" או צירוף אחר המביע משמעות זו! במקום שהיה חשש להבנה אחרת הרמב"ם מזהיר בפירוש לבל נטעה לחשוב שהמת עצמו טמא: בפירוש המשנה לרמב"ם בהקדמה למסכת כלים הרמב"ם מדגיש שלא נטעה בניסוח דבריו ונחשוב שהמת עצמו הוא אב הטומאה - וכך הרמב"ם כותב שם:

"וטומאת מת יש בה תשעה אבות, והם שהמת עצמו אב הטומאה, ואין כוונתי באמרי כאן 'מת' כל המת, אלא הדבר שמתמא טומאת מת כגון כזית מבשרו ונצל ותרוד-רקב ועצמות ודם ויתר הדברים שיבוא מנינם בשני דאהלות..." ע"כ. אומנם הרמב"ם מפנה לפרק המשניות השני של מסכת אהלות, אך לעיניינו גם בלשון המשניות של הפרק הראשון ניתן לראות שאין כלל וכלל רמז לדרגת טומאתו של המת.

מסקנה מחלק א:

המת עצמו אינו טמא אבל הנוגע במת נטמא !

חלק ב: אבי-אבות-הטומאה הוא כינוי למת – ולא דרגת טומאה!

ב. אבי-אבות-הטומאה הוא כינוי למת ולא דרגת טומאה!

המושג "אבי אבות הטומאה" אינו קיים כלל לא במקרא, לא במשנה, לא בתלמוד הבבלי, לא בתלמוד הירושלמי ולא בכתבי הרמב"ם. לראשונה אנו פוגשים את המושג במדרשים

5 הבדיקה נערכה בתכנת השו"ת של בר-אילן, גרסה 22+, על ידי סריקת הצירוף המדויק "המת טמא". התקבלו 85 היקרויות וכולן נבדקו. כאמור, אף לא אחת מביעה שהמת עצמו טמא.
 6 דוגמה זו מעניינת במיוחד כי ענייניה מופיעים בפרשת וירא ובהפטרותה.

ובפירושו של רש"י⁷ על המילים "תִּטָּמָא עַד־הָעֶרֶב" שבפסוק: "וְלֹא אֲשֶׁר־יִגְעֹבוּ הַטָּמֵא יִטָּמָא וְהַנֶּפֶשׁ הַנִּגְעָת תִּטָּמָא עַד־הָעֶרֶב" (במדבר יט, כב). וכך מפרש שם רש"י: "תִּטָּמָא עַד הָעֶרֶב - מִכָּאן לִמְדֵנוּ שֶׁהַמֵּת אֲבִי אֲבוֹת הַטּוֹמָאָה וְהַנּוֹגֵעַ בּוֹ אֲבִי הַטּוֹמָאָה וּמִטָּמָא אָדָם זֶהוּ פִירוּשָׁה לִפִּי מִשְׁמַעָה וְהַלְכוּתִיָּה וּמִדֶּרֶשׁ אַגְדָּה הֵעֵתֵקֵתִי מִיִּסּוּדוֹ שֶׁל ר' מֹשֶׁה הַדֶּרֶשֶׁן וְזֶהוּ".

רש"י, המאיר עינינו ודרכנו בלימוד התורה, ידע מהן השאלות שנשאל כולנו, ובדרכו המופלאה יצר וחידש עבורנו כינוי למת, אמצעי עזר שיניח את דעתנו: המקור ל-"אב" הטומאה הוא ה-"סבא" של הטומאה - "אבי אבות הטומאה". כך מצא רש"י דרך לענות על סוג השאלות שהובאו לעיל עוד לפני שיישאלו, כדי שדרכנו תהא סלולה להמשך הלימוד.

נראה שרש"י (על פי מדרש האגדה שהעתיק "מיסודו של ר' משה הדרשן") יצר את המושג "אבי אבות הטומאה" בגלל הקושי הגדול שיש לכלל בני האדם לקבל את העובדה שהנוגע במת נטמא - אף על פי שהמת עצמו אינו טמא. קושי זה יכול להתבטא בשאלות כגון:

- אם המת עצמו אינו טמא, איך ייתכן שהנוגע בו נטמא ונעשה אב טומאה?
- מניין באה הטומאה לנוגע במת אם לא מהמת?
- אם הנוגע במת נטמא, קל וחומר שהמת טמא!

ובעוד תמיהות דומות לשאלות אלו.

טעותנו בשאלות אלה היא שאנו מניחים שהמת עצמו ודאי טמא ולכן הוא מטמא, אך כפי שהובא לעיל וכפי שיובא בהמשך מוכח שהמת עצמו אינו טמא.

מעניין לציין שאין רש"י מזכיר את המושג "אבי אבות הטומאה" בפסוק טז⁸ הקודם לפסוק כב, אבל כן מזכירו במסכת פסחים דף יד עמוד ב - כדי לפרש שְׁחָרֵב שִׁנְגֵּיהָ בַחֲלָל הִיא נַעֲשִׂית "אבי אבות הטומאה" כפי שהחלל, המת, הוא "אבי אבות הטומאה"⁹. כך אומר שם רש"י: "בַּחֲלָל חֶרֶב - הַקִּישׁ חֶרֶב לַחֲלָל, מֵתַכֵּת שִׁנְגֵּעַ בַּמֵּת הִיא אֲבִי אֲבוֹת הַטּוֹמָאָה כִּמְתַּעַצְמוֹ¹⁰, וְשִׁנְגֵּעַ בְּטָמֵא מֵת - הִיא הִיא אֲבִי הַטּוֹמָאָה כִּמְוֵהוּ. גִּזִּירַת הַכְּתוּב הִיא בַּמִּתַּכֵּת אֲצֵל טוֹמָאֵת מֵת, וְלֹא אֲצֵל שֹׂאֵר טוֹמָאוֹת".

הרש"ר הירש¹¹ בפירושו לויקרא פרק ה פסוק ג משתמש ב"אבי אבות הטומאה" ככינוי שיצר רש"י: "...גם טמא מת הוא 'אב הטומאה', ולפיכך המת עצמו קרוי [מכונה] 'אבי אבות הטומאה'".

7 נולד בטרווייש שבצפון צרפת בשנת ד"א ת"ת (1040), נפטר בשנת ד"א תתס"ה (1105).

8 "וְלֹא אֲשֶׁר־יִגְעֹבוּ הַטָּמֵא יִטָּמָא וְהַנֶּפֶשׁ הַנִּגְעָת תִּטָּמָא עַד־הָעֶרֶב" (במדבר יט, כב).

9 לשון הגמרא בפסחים דף יד עמוד ב היא "חרב - חרב הרי הוא כחלל, והוא ליה אב הטומאה..."

10 שם טמא אדם וכלים.

11 נולד בשנת התקס"ח (1808) בהמבורג שבגרמניה - נפטר בשנת התרמ"ט (1888).

אלא שברבות הזמן ועם התפשטות פירושו של רש"י וקבלתו כראש וראשון בכל קהילות ישראל, הפך כינוי העזר "אבי אבות הטומאה" נפוץ במדרשים ומפרשים רבים שבאו אחרי רש"י והם משתמשים בכינוי זה בפירושיהם באופן שיכול להשתמע כאילו "אבי אבות הטומאה" הוא דרגת טומאה ולא כינוי, למשל:

- א. הרשב"ם¹², נכדו של רש"י ותלמידו, כותב בפירושו על המילים "תִּטְמָא עֲדֵהָ עָרֵב": "כִּי המת אבי אבות הטומאה".
 - ב. ר' עובדיה מברטנורא¹³ כתב במסכת אהלות פרק א: "הנוגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים, לפי שהוא נעשה אב הטומאה, שהמת אבי אבות הטומאה הוא".
 - ג. אברבנאל בפרשת ויקרא פרק ד פסוק כב: "...טומאת אדם מת והוא אבי אבות הטומאה...".
 - ד. מצודת דוד בספר חגי פרק ב: "...אם סדר הנגיעות האלה יהיה ע"י טומאת מת שהוא אבי אבות הטומאה...".
 - ה. מלבי"ם¹⁴ בפרשת חוקת, במדבר פרק יט פסוק כב: "וכל אשר יגע בו הטמא. למד שכל מי שיגע בו הטמא - מן המת יטמא, ומזה למדנו שהמת הוא אבי אבות הטומאה והנוגע בו נעשה אב הטומאה לטמא אדם וכלים".
 - ו. תפארת ישראל - בועז במסכת טהרות פרק ד: "...והיינו לאפוקי מת שהוא אבי אבות הטומאה...".
 - ז. באנציקלופדיה התלמודית כרך א, אבות הטומאות, טור לט, במושג אב הטומאה; הניסוח ניתן להבנה דו משמעית: "ישנם מספר דרגות בטומאה, כאשר הדרגה העליונה נקראת: 'אב הטומאה', מלבד טומאת מת, הנקראת: 'אבי אבות הטומאה', לפי שעושה את הנטמא בה ל'אב הטומאה'".
- וכן אנו מוצאים מדרשי הלכה ומפרשים רבים נוספים המשתמשים בכינוי "אבי אבות הטומאה" בלא שישתמע לימוד או הלכה שהמת עצמו טמא¹⁵.

12 ר' שמואל בן מאיר – אחיו הגדול של רבנו תם. נולד ד'תת"מ (1080) נפטר ד'תתק"כ (1160). חי כל חייו בצרפת.

13 פירושו על המשניות מבוסס על פירוש רש"י לתלמוד. נולד באיטליה בשנת ה"ר (1440),

בשנת הרמ"ח (1488) עלה לירושלים ובה נפטר בערך בשנת ה'ר"ע (1050).

14 הרב מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל וייסר. נולד בוולוצ'יסק, שבאוקראינה בשנת התקס"ט (1809), כתב את פירושו תוך כדי נדודים ובעודו נתון לסבל רב, ואף נידון למוות וניצל על ידי משה מונטיפיורי. נפטר בשנת התר"מ (1879) בקייב.

15 ראה למשל את המדרש הפרשני "מדרש אגדה", פרשת חוקת פרק יט סימן טז. בביוגרפיה על ספר מדרש זה נכתב במאגר שו"ת בר-אילן: "מדרש על כל התורה שפרסם החוקר שלמה בובר מכת"י יחיד בעולם שנמצא בעיר חלב שבסוריה, בווינה תרנ"ד (1894). זהו מדרש פרשני שמחברו, שחי כנראה לקראת סוף האלף החמישי (המאה ה"ב - המאה ה"ג) השתמש בדברי חז"ל, בדברי רבי משה הדרשן, במדרש לקח טוב ועוד".

סיכום ומסקנה מחלק א' ומחלק ב' המת עצמו אינו טמא !

א. לא מצאנו במקורותינו שהמת עצמו טמא.

ב. 'מת' אינו מופיע במשנה ברשימת אבות הטומאה.

ג. המושג "אבי אבות הטומאה" הוא כינוי למת, ואין בו קביעה שהמת עצמו טמא.

ד. השימוש בכינוי "אבי אבות הטומאה" בכל המקורות אינו משנה דבר – הן ללימוד והן להלכה - אלא רק מקל על הבנת דיני טומאת מת.